

Perissutti, Anna Maria

Determinátory neurčitosti Ø, nějaký, jakýsi

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1996, vol. 45, iss. A44, pp. [105]-114

ISBN 80-210-1408-3

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101389>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ANNA MARIA PERISSUTTI

DETERMINÁTORY NEURČITOSTI $\emptyset$, NĚJAKÝ, JAKÝSI

0. V této studii se budeme zabývat analýzou neurčitých determinátorů $\emptyset$, *nějaký*, *jakýsi*. Je to otázka, která se právem dostala v poslední době do centra pozornosti lingvistů jak v Čechách, tak i v cizině.

Stručná analýza dvou základních prací o determinaci v češtině nám dovolí lépe vymezit náš přístup k otázce. Jedná se o článek H. Křížkové (1971) o systému neurčitých zájmen v češtině a o monografii Z. Hlavsy (1975) o denotaci objektu a jejích prostředcích v češtině. Článek H. Křížkové představuje klasický strukturalistický přístup, vycházející z předpokladu, že „každému neurčitému zájmenu je vlastní soubor DR (= distinktivních rysů, A.M.P.), který vytváří jeho invariantní význam“. Relevantní jsou pro ni rysy „známost mluvčího“ a „konkrétnost“ daného jevu: *jakýsi* [+ konkrétnost, - známost], *nějaký* [+/- konkrétnost, +/- známost]. Na první pohled je zřejmé, že zvolená metoda nezaručuje objektivní postžení funkcí zkoumaných determinátorů, neboť už to, na čem je založena, tj. kritéria výběru DR (ty mají ve svém souhrnu představovat invariantní význam, z něhož jsou jednotlivé funkce odvoditelné jakožto kontextově podmíněné varianty), jsou, soudíme, více nebo méně intuitivní, apriorní, zvolené bez podrobné materiálové analýzy.

Studie Z. Hlavsy přistupuje k determinaci jinak: zjednodušeně řečeno, silně se opírá o jistý model logicko-sémantické analýzy, dospívá ovšem k obdobným výsledkům jako Křížková. Označit objekt podle Hlavsy znamená „nejen připsat předmětu reality vhodný jazykový znak jako jeho pojmenování, nýbrž též vylíčit z oboru proměnnosti takto pojmenovatelných prvků množinu, na niž se daný výraz ve výpovědi vztahuje“. Denotační vztahy jsou podle autora vyjadřovány třemi logickými operátory, jejichž distribuce je založena na možnosti určit (identifikovat) daný objekt v oboru proměnnosti (ve třídě). Z našeho hlediska není důležitý operátor jedinečnosti (Un), a proto ho můžeme pominout. Determinátory *jakýsi* a *jeden*, které nás naopak zajímají, jsou považovány za aplikátory operátoru existence (Ex), který vyjadřuje, že identifikace daného objektu v oboru proměnnosti je možná, i když nebyla provedena. *Nějaký* může fungovat jako aplikátor operátoru existence, nebo jako aplikátor operátoru variability

(Var), který vyjadřuje, že identifikace daného objektu není možná. Přestože Hlavsa považuje rys „známost mluvčího“ za pragmatickou záležitost, která nemá dosah pro denotační platnost výrazu, vlastní distribuce determinátorů je vysvětlena pouze v rámci kritéria „známost mluvčího“ a na základě požadavku stylistické rozmanitosti; srov. jeho interpretaci příkladu *Rozvázav šátek, vybral jakousi knihu a nějaké tištěné archy*.

Domníváme se, že stylistické rozdíly jsou výsledkem sémanticko-syntaktické distribuce, jejíž vysvětlení tvoří cíl naší analýzy. (V Hlavsově koncepci jazyka, kde třídy jsou dané a komunikace spočívá v prostém přenášení informace od mluvčího k adresátovi, je funkce determinátorů spatřována v pouhém uskutečnění referenčních operátorů, které vyjadřují, „na jakou část oboru proměnnosti jsou aplikovány“.)

Soudíme, že jevy v lingvistice traktované jako determinace (např. E. Coseriu, 1975) se dají dobře postihnout v rámci teorie reference. Na rozdíl od logických sémantiků vycházíme v návaznosti na J. R. Searla (1969) z předpokladu, že referuje mluvčí (užitím jazykových výrazů), nikoli sám výraz. Jinak řečeno, mluvčí užívá jazykových výrazů tak (ve shodě s kooperačním principem), aby adresát poznal, co má tím, co a jak označuje, na myslí jakožto složku situace vyjadřované příslušnou propozicí. Referenční akty je možné chápat také jako odraz determinačních operací na kognitivní úrovni. K těmto operacím lingvista nemá přímý přístup, ale může analyzovat jejich stopy ve vypovědích (nebo v celých textech); tyto stopy představují mj. právě různé determinátory. Analýza kategorie determinace v jazyce bez členu (jako čeština) spočívá tedy z tohoto hlediska v ujasnění vztahu mezi jazykovými prostředky (determinátory) a operacemi. Teoretický rámeček, který použijeme při analýze, je model vyprávění (la théorie de l'énonciation), vypracovaný francouzským lingvistou A. Culiolim (1990). Protože předpokládáme, že v českém prostředí jeho koncepce není všeobecně známá, ve stručnosti nejprve shrneme její hlavní postuláty. Vychází se z pojmů (la notion). Pojmy se považují za mentální konstrukty, které organizují zkušenosti vypracovávané už od dětství na základě našeho vztahu se světem, s ostatními lidmi a s kulturou, ke které patříme. Pojmy jsou definované pouze intenzí, nemají žádné extenzionální vlastnosti a můžeme je v lingvistickém popise — podle metody komponentové analýzy — vyjádřit predikáty, např. „být hercem“; „být knihou“; „být muž“; „být mladý“ apod. Pomocí operace „kvantifikabilizace“ (quantificabilization) stavíme tzv. „oblast pojmu“ (le domaine notionnel), která má následující vlastnosti:

- (1) Každá oblast pojmu je vybavena třídou abstraktních prvků, která tvoří extenzi pojmu a umožňuje jeho kvantifikaci: jeden nebo více prvků „být knihou“.
- (2) Z kvalitativního hlediska se každá oblast pojmu organizuje kolem jednoho typu (prototypu, modelu), který vyjadřuje nejlépe vlastnosti pojmu, např. vlastnost pojmu jazykově charakterizovatelného predikátem „být knihou“. Abstraktní prvky třídy jsou tedy ztotožnitelné, identifikovatelné s tímto modelem a mezi sebou (a to tím, že vyjadřují vlastnosti konstituující) a zároveň odlišitelné

a rozeznatelné. Tato dialektika „stejného“ (reflektující se třeba ve větě *Kniha je kniha*) a „jiného“ (reflektující se zase ve větě *Je kniha a kniha*) se zrcadlí — opustíme-li předpoklad ideální jazykové kompetence mluvčího a adresáta — v jazykové interakci, kde to, co jeden komunikant považuje za prvek pojmu „být knihou“ (když užívá např. substantiva *kniha*), může druhý komunikant považovat za prvek jiného pojmu (např. pojmu „být sešit“, „být časopis“ apod.). Tento fakt se zvláště nápadně projevuje v oblasti abstraktních jmen. Na základě dvou zmíněných principů „ztotožnitelnost“ a „odlišitelnost“ vzhledem k modelu je pojmová oblast konstituována čtyřmi zónami:

- a) VNITŘEK, kde každý prvek je ztotožněn s ostatními tím, že vyjadřuje vlastnosti pojem konstituující; tato zóna je otevřená, neexistuje žádný první a poslední bod a organizuje se kolem tzv.
- b) GRAVITAČNÍHO CENTRA, tj. modelu, prototypu, který vyjadřuje vlastnosti pojem konstituující v maximální míře (projevuje se — indirektně, neboť *nějaký* je zájmeno — ve výpovědích jako *To je nějaký herec!* s IC na *nějaký*).
- c) VNĚJŠEK, který vyjadřuje nepřítomnost daných vlastností, nebo přítomnost vlastností jiných: *To není kniha, to je časopis*.
- d) HRANICE, která se může připojit k vnitřku nebo k vnějšku a vyjadřuje částečnou přítomnost daných vlastností, nebo alternaci těchto vlastností.

Díky této metajazykové konstrukci, v níž se v Culioliho koncepci reflektuje obecně uznávaná neostrost (vágnost) pojmů, můžeme postihnout základní vlastnosti determinace, která je zároveň pevná (tím, že pojmenování vyjadřují určitý význam a umožňují komunikaci) a tvárná, plastická, zkreslitelná (každé pojmenování se vztahuje k pojmové oblasti, množině „možností“).

Neurčité determinátory ($\emptyset$, *nějaký* a *jakýsi*) budeme považovat za formální prostředky, které vyjadřují různé determinační operace na oblasti pojmu. Tyto operace se skládají z kvantitativní operace (extrakce určité nebo neurčité kvantity) a kvalitativní operace (umístění daného prvku do jedné zóny oblasti). Tyto dvě složky (dále operátory Qlt a Qnt) se v jednotlivých determinačních operacích různě kombinují: můžeme mít operaci založenou pouze na kvalitě, spočívající v připisování (predikaci) vlastností danému prvku a v jeho umístění do jedné zóny oblasti (srov. *vypadal na studenta, vypadal na nějakého studenta*), nebo se na realizaci jedné determinační operace mohou podílet oba operátory; vztah mezi oběma operátory může být rovnocenný, anebo jeden z nich může být dominantní. Např. *Bylo tam nějakých dvacet studentů* = Qnt; *Bylo tam dvacet nějakých studentů* = Qnt Qlt.

Už ze dosavadních výkladů vyplývá, že kategorie determinace je značně komplexní (E. Coseriu, 1975). Manifestuje se jednak na jménech v referenčních pozicích (nominální determinace, k jejímž prostředkům patří i naše determinátory $\emptyset$, *nějaký*, *jakýsi*), jednak na větěném predikátu (verbální determinace, jejímiž prostředky jsou zvl. časy, vidy, aktionsarty aj.); v konečné instanci ovšem o souhře a distribuci verbálních a nominálních determinátorů rozhoduje zakotvenost výpovědi v určité komunikační situaci (a na determinaci se tedy podílejí

i jevy patřící do sféry aktuálního členění). Domníváme se proto, že determinační operace lze analyzovat pouze se zřením ke kontextům, ve kterých se studované determinátory objevují. Naše analýza je založena především na příkladech získaných excerpací textů české moderní literatury. Zvolili jsme ovšem pouze příklady, kdy je nominální fráze, kterou spolu s determinátorem mluvčí nerealizuje určitou a určenou referenci, v rematické pozici, neboť to jsou případy „prototypické“, jak se shodují všichni badatelé; srov. Z. Hlavsa (1975), W. Birkenmaier (1979).

1. Neurčitý determinátor $\emptyset$

Hned v úvodu je třeba zdůraznit, že studie o determinaci v češtině věnují funkci determinátoru $\emptyset$ jen malou pozornost. Z. Hlavsa (1975) sice správně postuluje, že je třeba předpokládat operátor denotace, i když jeho funkci neodpovídá žádná zřejmá realizace ve formální struktuře dané výpovědi, ale podrobněji se takovými případy dále nezabývá. Domníváme se, že determinátor $\emptyset$ je odrazem determinačních operací jiných, než jsou ty, které předpokládají přítomnost determinátorů *nějaký* a *jakýsi*, a jeho užití je podřízeno několika podmínkám.

Z analýzy dokladů vyplývá, že nominální fráze ve funkci syntaktického podmětu, které jsou uváděny determinátorem $\emptyset$, mají většinou predikativní charakter: jejich jádrem je buď jméno s intenzí větší, než je intenze, která je pro dané doplnění implikována významem větného predikátu, nebo je intenze jména rozšířena atribucí, anebo se intenze nominální skupiny zvětšuje apozicí. Jména uváděná determinátorem $\emptyset$ vyjadřují operaci spočívající na připsování vlastností danému prvku, které ho ztotožňují s ostatními prvky patřícími do vnitřku pojmu, tedy založenou na Qlt (Qnt):

- (1) *Do jídelny vstoupila $\emptyset$ mladá žena, štíhlá, v elegantním kostýmu, s pečlivě upraveným blond účesem.* (Škvorecký, Hříchy, s. 35)
- (2) *Teď, teď jde proti němu $\emptyset$ člověk, má klobouk do očí a vyhrnutý límeček.* (Čapek, Krakatit, s. 173)

V příkladu (1) je aktualizovaná větná predikace vyjádřena slovesem, kdežto podstatné jméno je odrazem druhé predikace, aktualizované pouze částečně vzhledem ke slovesu: „Do jídelny vstoupil někdo — Ten někdo byla žena — Ta žena byla mladá a byla štíhlá, měla elegantní kostým...“ Aby nominální fráze v podmětové pozici mohly takovou funkci plnit a objevit se bez determinátoru, musí nutně přidat k informaci vyplývající ze sémantiky větného predikátu další informaci; proto následující věty považujeme — při neutrálním aktuálním členění — za nepřijatelné:

- (3) *Klepal na dveře. *Otevřel mu člověk.*
- (4) **Tu knihu napsal spisovatel.*

Jména *člověk*, *spisovatel*, která v daných souvislostech nepřinášejí žádnou informaci víc než sloveso, nemohou plnit predikativní operaci založenou na Qlt; abychom mohli považovat takové výpovědi za přijatelné, je nutno provádět

kvantitativní operaci spočívající ve stavění třídy a v extrakci jednoho prvku této třídy:

(3a) *Klepal na dveře. Otevřel mu nějaký / jakýsi člověk.*

Zobecněním těchto pozorování lze postulovat tendenci, že čím větší má nominální fráze intenzi (obsahuje více predikací), tím pravděpodobněji bude uváděna $\emptyset$. Všimněme si následujícího dokladu z Haška (Osudy, s. 70):

(5) „*Já byl také už prohlíženou soudními lékaři*“, řekl jeden mladý muž...

„*Já těm soudním lékařům nic nevěřím*“, poznamenal $\emptyset$ muž inteligentního vzezření.

V tomto příkladu jsou uváděna tvrzení dvou spoluvěžeňů Švejka: oba podměty jsou v rematické pozici. První nominální fráze, která má slabý — vzhledem k větné predikaci — predikativní charakter, musí být uváděna determinátorem *jeden* (jehož přítomnost vyjadřuje operaci založenou na Qnt (Qlt)), kdežto druhá nominální fráze, která má dostatečně silný predikativní charakter, se jeví jako odraz determináční operace založené především na kvalitě a je uváděna $\emptyset$.

Predikaci vlastností se zvětšuje intenze pojmu a vytváří se homogenní zóna, kde je možné interpretovat prvky jako ztotožněné a není nutné provádět diferenciaci, tj. označit daný prvek jako kvalitativně odlišený od ostatních. Determinátor $\emptyset$ umísťuje daný prvek do vnitřku pojmové oblasti, do zóny kladných hodnot, která vyjadřuje přítomnost vlastností pojem konstituujících. Tuto interpretaci podporuje analýza kontextů, v nichž se vyskytují nominální fráze v syntaktické pozici předmětu uváděné determinátorem $\emptyset$. Vyplývá z ní, že jména patřící ke třídám, které je možno interpretovat jako **homogenní** (především jména látková (*káva, víno, dřevo*) nebo sériová (označující předměty vyráběné v určitém množství, v sériích, jako *kufř, sešit, čepice*)), se mohou objevit v různých kontextech, tj. jak v oznamovacích větách, v nichž jejich užití presuponuje existenci daného prvku, tak i v modálních větách (hypotetických, rozkazovacích, tázacích...), v nichž jejich užití existenci daného prvku nepresuponuje:

(6) *Boj! Dojděte mi koupit $\emptyset$ holicí krém a přineste mi ho nahoru!*“ (Škvorecký, Hříchy, s. 44)

(7) *Koupil jsem si $\emptyset$ nový vulkánový kufř.* (Hrabal, Obsluhoval, s. 45)

Naproti tomu jména patřící ke třídám **heterogenními**, jejichž jednotlivé prvky mají svérázný charakter a jejichž odlišení je komunikativně relevantní, se těžko objevují v modálních kontextech nepředpokládajících existenci daného prvku. Jestliže věta

(8) *Dáša čte $\emptyset$ knihu o italské historii.*

je přijatelná, pak věta

(8a) *Předtím než odjede do Itálie, Dáša musí přečíst nějakou knihu o italské historii.*

vyžaduje přítomnost neurčitého determinátoru *nějaký*, abychom mohli interpretovat nominální frázi jako výraz s neurčitou referencí.

Shrneme-li výsledky, k nimž jsme zatím dospěli, lze říct, že operace vyjádřená determinátorem $\emptyset$ je založena na predikaci, Qlt (Qnt), umísťuje daný prvek do vnitřku pojmové oblasti.

2. Neurčitý determinátor *nějaký*

V této studii jsme nemohli reflektovat všechna užití determinátoru *nějaký*. Soustředili jsme se pouze na jeho užití v modálních kontextech (2.1.), v tzv. iterativních kontextech (2.2.) a v zvolacích emfaticko-emocionálních větách (2.3.). Už jsme ale nemohli věnovat pozornost např. užití *nějaký* v oznamovacích větách nepříznavových.

2.1. Modální kontexty

Determinátor *nějaký* v modálních kontextech, které vylučují $\emptyset$, označuje libovolný prvek třídy. Mohli bychom také říct, že pokud existuje označovaný prvek, tak se jedná o prvek mající tu nebo onu vlastnost (jakoukoli vlastnost). Na rozdíl od $\emptyset$, který označuje prvek jako ztotožňovaný se všemi ostatními ve třídě (zacházejí s homogenními třídami), *nějaký* předpokládá heterogenost třídy označovaného prvku. Vyjděme z následujícího příkladu:

(9) ... *ptala se soudruhů, zda tu je nějaké tiché ubytování.* (Bondy, Cesta, s. 34)

Třída „tichých ubytování“ je heterogenní, takže $\emptyset$ je tady vyloučena. Hledání jednoho prvku dané třídy musí být signalizováno determinátorem *nějaký*, který vyjadřuje operaci založenou na zkoumání kvalitativně heterogenných prvků třídy, které jsou z hlediska mluvčího na stejné úrovni, žádný není považován za privilegovaný.

Tuto kognitivní operaci (která se zpravidla uplatňuje v modálních kontextech) nazývá A. Culioli (1990:182) „opération de parcours“, anglicky „scanning“. My ji budeme nazývat „operace průběhu“: „Scanning consists in running over the whole domain without being willing or able to pick one (or more) distinguished value(s). Scanning occurs in questions, to take an obvious case: it implies that you are unable to find the right answer as you scan (or survey) the abstract totality of possible answers“.

Tato kognitivní operace se zřetelně projevuje v následujícím příkladě z Kunderova románu *Žert* (s. 12):

(10) *Jen to jsem věděl, že (...) musím se obrátit na nějakého zdejšího známého s důvěrnou žádostí. Nechal jsem si rychle projít hlavou všechny staré tváře z mládí, ale všechny jsem hned zamítal už proto, že důvěrnost...*

Třída „zdejších známých hrdiny“ je zkoumána (proběhnuta, scannována) přehledem jejích jednotlivých prvků (*nechal jsem si projít hlavou všechny staré tváře z mládí*); žádný prvek není privilegován (nejeví se jako výsadní), všechny (jeden po druhém) jsou zamítány (*ale všechny jsem už hned zamítal...*).

V jistých kontextech (především v otázkách zjišťovacích v záporné formě) se proces hledání prováděný determinátorem *nějaký* nevztahuje jenom ke třídě

označeného prvku, ale zároveň ke třídám podobných prvků (hranice). Srov. následující úryvek z Klímy (Moje, s. 29):

- (11) „*A nějaký prstýnek nenosila?*“
 „*Ne. Vždyť tam by jí ho ukradli.*“
 „*A nějaké znamení?*“ *zavrtěla hlavou.*
 „*Ale vy jste ji viděl, jediný jste ji viděl!*“

Výraz *nějaký prstýnek* se nevztahuje pouze ke třídě „prstýnků“, ale zároveň ke třídám podobných předmětů („klenotů“, „přívěšků“). V těchto případech *nějaký* rozšiřuje extenzi označovaného pojmu.

Distribuce funkcí determinátorů $\emptyset$ a *nějaký* je založena na homogenosti či heterogenosti označené třídy; je to evidentní v následujícím příkladu:

- (12) *Ve smrti sám, pomyslel si. Ten citát si z čehosi pamatoval. Ale odkud? Snad z televize, z nějakého filmu nebo z $\emptyset$ inscenace. Nebo snad z nějaké knížky? Z $\emptyset$ detektivky? Asi. Na nočních službách jich přečetl určitě takových padesát.* (Švejda, Ve vrcholu, s. 26)

Hrdina určitě četl uvedený citát (o tom svědčí použití zájmena z *čehosi* s formantem *-si*). Jeho snaha vzpomenout si, odkud citát zná, startuje zkoumání různých sdělovacích prostředků. Rozebereme-li tuto sekvenci, povšimneme si, že jména patřící k heterogenním třídám jsou uvedena determinátorem *nějaký*, kdežto jména patřící k příslušným podtřídám (kde lze předpokládat jakousi homogenost) jsou představena s determinátorem $\emptyset$ (*z $\emptyset$ inscenace, z $\emptyset$ detektivek*).

2.2. Iterativní kontexty

V iterativních kontextech nemáme jeden konkrétní děj, ale řadu dějů. Představíme-li si každý děj jako tečku, při iterativnosti nemáme jednu tečku, ale řadu teček. Kognitivní operaci, jejíž stopou je determinátor *nějaký*, pak A. Culioli (1990:27–28) charakterizuje takto: „Je to, jako bychom pokaždé vstoupili do vnitřku oblasti (a aktualizovali bychom jeden děj), odtud vystoupili, znovu do toho vstoupili (abychom aktualizovali jiný děj) atd...“. Srov. následující příklad:

- (13) *Životní podmínky na stavbě byly takové, že se nutně zapomnělo na všechno a existovala neustále jen současná minuta a ta byla vždycky zaplněna nějakým zcela konkrétním úkolem: pracovat, jíst, diskutovat, spát, přihlížet estrádě ...* (Bondy, Cesta, s. 24)

2.3. Zvolací věty

Jak známo, determinátor *nějaký* s větným přízvukem ve zvolacích větách získává význam „výborný, opravdový“ a označuje model (gravitační centrum) pojmové oblasti, který vyjadřuje nejlépe její vlastnosti. Srov.:

- (14) *Vojan byl nějaký herec!*
 (15) *Taky mám nějakou úroveň!*

Tento význam se zdá na první pohled v rozporu s významem „libovolný prvek“, označovaný determinátorem *nějaký* v modálních a v iterativních kontextech. Stojí ale za povšimnutí, že i v jiných jazycích gravitační centrum může být

vyjádřeno neurčitými výrazy: it. *È qualcuno nel suo campo* = To je někdo ve svém oboru.

V rámci teorie Culioliho je tento jev vysvětlen takto: Model se nám nejeví jako aktuální konkrétní prvek, ke kterému můžeme explicitně referovat, když chceme vyjádřit přítomnost označené vlastnosti v maximální míře. Model je vágní, vyhýbavý, působí jako hranice, mezní případ. Vyjádření maximální míry vlastnosti vede k operaci průběhu, podobné té, která nastává v modálních kontextech a je vyjadřována determinátorem *nějaký*. „Je to, jako by mozek proběhl celé množství prvků jedné vlastnosti v uspořádaném pořadí přibývajících intenzit“ (A. Culioli, 1990:200).

3. Neurčitý determinátor *jakýsi*

Obecně řečeno, determinátor *jakýsi* presuponuje existenci označovaného prvku, a je proto vyloučen z výše charakterizovaných modálních kontextů. Prvek existuje, ale mluvčí není schopen provést jeho identifikaci. Proto se tento determinátor zpravidla neuzívá ve výpovědích, v nichž je v pozici podmětu mluvčí. To může podle nás vysvětlit, proč se tohoto determinátoru v literatuře užívá při objektivním vyprávění v třetí osobě nebo v nepřímé řeči:

(16) *Když jsem se vrátil, Klára byla znechucena, že jí jakýsi mužík obtěžoval, myslela si, že jsem s ním byl domluven, urazila se a nechtěla mě už dále znát.* (Kundera, Směšné lásky, s. 31)

V tomto kontextu mluvčí determinátorem *jakýsi* upozorňuje adresáta, že nebyl přítomen ději.

V jiných kontextech může mluvčí determinátoru *jakýsi* použít, i když ději přítomen byl. Pak jím upozorňuje adresáta, že vnímal daný děj pouze částečně, slyšel jenom hlasy, postřehl stíny... Je to typická situace detektivek, založených na tajemství a očekávání:

(17) *Pootevřenými dveřmi koupelny se zadíval do temné předsíně. Kroky se blížily. Náhle postřehl jakýsi pohyb, snad stín a polekal se. Proč mlčí? Proč neodpovídají?* (Švejda, Ve vrcholu, s. 96)

Třetí kontext typický pro užití determinátoru *jakýsi* je zřejmý z následujících případů:

(18) *Všiml si ještě jedné klece pod oknem, ale co mu připadalo skutečně zvláštní a nezvyklé, to byl velký květináč s jakousi tropickou rostlinou. Přistoupil ke květináči — nevyznal se příliš v těchle květinách — byla to snad agáve.* (Klíma, Milenci, s. 8)

(19) *Z pokoje, z něhož před chvíli vyšel, znovu zazněla hudba, ale teď to nebyl žádný beat, ale jakási varhanní skladba, snad dokonce Bach.* (Klíma, Milenci, s. 32)

(20) *... vytáhl tlustou knihu, jakýsi slovník.* (Škvorecký, Hřichy, s. 28)

Z uváděných příkladů lze vyvodit konstantní schéma determinační operace, která postupuje od hyperonym do hyponym:

jakási tropická rostlina

snad agáve

hudba   jakási varhanní skladba   snad dokonce Bach
tlustou knihu   jakýsi slovník

V těchto příkladech determinátor *jakýsi* označuje, že proces identifikace daného prvku „je v chodu“ a postupuje typologickou klasifikací třídy, ke které patří označený prvek. Mluvčí rýsuje přibližnou typologickou klasifikaci třídy, aby mohl lokalizovat daný prvek do jedné určité pojmové kategorie, ale zároveň determinátorem *jakýsi* oznamuje adresátovi svou inkompetenci („*nevyznal se příliš v těchto květinách*“).

Jakýsi se nám zatím jeví jako sémantický „blokátor“, jehož funkce se soustřeďuje na kvalifikaci daného jevu: z toho lze vyvodit jeho užití s abstraktními jmény, která nemohou být kvantifikovaná a jsou co do významu často vágní.

Všimněme si dále struktury následujících případů:

- (21) *Byl to definitivně cizí svět. Byl to vlastně jakýsi kontrast, v němž její problémy nebyly známé...* (Bondy, Cesta, s. 73)
- (22) *Četba těchto knih byla vlastně jakýmsi spolupachatelstvím po dokonaném činu...* (Škvorecký, Nápady, s. 9)

Přítomnost příslovce *vlastně* zrcadlí snahu mluvčího o zdokonalení předcházející definice. Determinátor *jakýsi* ale omezuje výraznou potencialitu následujícího pojmenování, které má v obou případech zvláštní charakter: v (21) se jedná o vymyšlené slovo, které se definuje antonymním vztahem s předcházející definicí (*svět — jakýsi kontrast*), v (22) je to metafora (*četba = spolupachatelství*).

Za povšimnutí stojí ještě metajazykové užití determinátoru *jakýsi*: mluvčí nezná daný prvek, není schopen ho zařadit do jedné určité pojmové kategorie. Determinátorem upozorňuje adresáta, že použité pojmenování není zcela vhodné: jedná se o význam „něco jako, něco podobného tomu, co je pojmenováno nominální frází, ale není to přesné“:

- (23) *Mladík (jde o Maršana, A.M.P.) se jen shovívavě pousmál. Bylo to poprvé, co se v jeho obličejí promítl jakýsi lidský cit.* (Švejda, Ve vrcholu, s. 62)
- (24) *„Je to jakási..... Já nevím, jak bych to mohl přesně nazvat“.* (odpověď ředitele jedné firmy na otázku v televizi)

Z našeho výkladu vyplývá, že užití determinátoru *jakýsi* je vázáno na zvláštní situace. Je pro ně charakteristická: nepřítomnost mluvčího u děje, částečné vnímání děje mluvčím, neznámost nebo částečná, přibližná známost objektu, neschopnost mluvčího pojmenovat objekt. Toto „problematické“ vnímání je jazykově vyjádřeno determinátorem *jakýsi*, který zamezí umístění daného prvku do jedné jisté zóny (vnitřku nebo vnějšku). Mluvčí může převzít odpovědnost pouze za umístění prvku do hranice pojmové oblasti. O tom svědčí nepřijatelnost výrazů jako *jakýsi typický*, které explicitně lokalizují do vnitřku oblasti.

V této studii jsme se snažili interpretovat některé aspekty velice komplexního a komplikovaného jevu „determinace“, o kterém chybí v češtině systematická studie. Jsme si vědomi relativnosti, omezenosti a přibližnosti těchto poznámek,

kteře je nutno rozšířit a srovnat s daty o dalších determinátorech neurčitosti (*jeden, některý, kterýkoli, jakýkoli, všelijaký* atd.) a integrovat s poznatky o jiných plánech jazyka.

LITERATURA

- ADAMEC, P.: K vyjadřování referenční určenosti v češtině a v ruštině. SaS, 41, 1980, s. 257–264.
 BIRKENMEIER, W.: Artikelfunktionen in einer artikellosen Sprache, München 1979.
 COSERIU, E.: Sprachtheorie und allgemeine Sprachwissenschaft. München 1975.
 CULIOLI, A.: Pour une linguistique de l'énonciation. Paris 1990.
 KREISBERG, A.: Certains cas d'emploi obligatoire des adjectifs indéfinis en russe. IV colloque de linguistique russe, tome LXXVII, Paris 1984.
 HLAVSA, Z.: Denotace objektu a její prostředky v současné češtině. Praha 1975.
 HLAVSA, Z.: K protikladu určenosti v češtině. SaS, 33, 1972, s. 199–203.
 KRÍŽKOVÁ, H.: Systém neurčitých zájmen v současných slovanských jazycích. Slavia, 40, 1971, s. 342–370.
 PAILLARD, D.: Enonciation et détermination en russe contemporain. Paris 1984.
 SEARLE, J. R.: Speech acts. An Essay on Philosophy of Language. London 1969.
 UHLÍŘOVÁ, L.: Některé inovační procesy v slovanské nominální skupině. Slavia, 61, 1992, s. 291–298.
 UHLÍŘOVÁ, L.: *Ten nějaký // nějaký ten* a případy podobné. NŘ, 75, 1992a, s. 247–257.
 UHLÍŘOVÁ, L.: Inovační procesy ve slovanské nominální skupině: procesy determinační. Slavia, 62, 1993, s. 131–143.

EXCERPOVANÁ LITERATURA

- BONDY, E.: Cesta Českem našich otců. Praha 1992.
 ČAPEK, K.: Krakatit. Praha 1971.
 HAŠEK, J.: Osudy dobrého vojáka Švejka. Praha 1951.
 HRABAL, B.: Obsluhoval jsem anglického krále. Praha 1990.
 KLÍMA, I.: Milenci na jeden den. Praha 1970.
 KLÍMA, I.: Moje zlatá řemesla. Brno 1990.
 KUNDERA, M.: Směšné lásky. Brno 1991.
 KUNDERA, M.: Žert. Brno 1991.
 ŠKVORECKÝ, J.: Hříchy pro pátera Knoxe. Praha 1991.
 ŠKVORECKÝ, J.: Nápadny čtenáře detektivek. Praha 1990.
 ŠVEJDA, J.: Ve vrcholu pyramidy. Praha 1989.

INDEFINITE DETERMINERS Ø, NĚJAKÝ, JAKÝSI

In this article we have presented a textual analysis of the Czech indefinite determiners *ø*, *nějaký*, *jakýsi* considering them as the markers of different operations of determination on the notional domain of the marked noun (on the grounds of Culioli's theory of enunciation). We have shown that the selected use of these indefinite forms underlies the pragmatic moments of enunciation, that is the speaker's relation — with the world (the indefinite forms inform about the way he perceived the marked object, categorized and evaluated it) and — with the hearer (these indefinite determiners inform the hearer about the cognitive process he has to undergo to represent himself in the correct way the marked object).